

Vadzim Anipiarkou

Instytut Historii Narodowej Akademii Nauk Białorusi

Konfederacja targowicka w 1792 r. w świetle korespondencji służbowej rosyjskiego generała Michaiła Kreczetnikowa*

Zarys treści: Szczegółowa analiza korespondencji M.N. Kreczetnikowa, dowódcy wojsk rosyjskich w wojnie 1792 r., którego zadaniem było opanowanie terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego i wspieranie targowiczian w zawiązywaniu lokalnych konfederacji, daje nowe, istotne informacje o tych ważnych dla historii Rzeczypospolitej wydarzeniach. Przede wszystkim ukazuje istotną rozbieżność między informacjami zawartymi w opublikowanych raportach Kreczetnikowa do Katarzyny II i P.A. Zubowa a w niepublikowanej oraz mało znanej części jego korespondencji do N.I. Sałtykowa.

Outline of content: A detailed analysis of the correspondence of Gen. Mikhail N. Krechetnikov, who was the commander of the Russian army in the war of 1792 with the task to take over the territory of the Grand Duchy of Lithuania and support the Targowica confederates in establishing local confederations, gives new, important information about these events. First of all, it shows a significant discrepancy between the information contained in the published reports of Gen. Krechetnikov to Empress Catherine II and Platon A. Zubov as well as in the unpublished and little-known part of his correspondence to Nikolai I. Sałtykov.

Słowa kluczowe: konfederacja targowicka, wojna Rosji z Rzeczpospolitą 1792 r., korespondencja wojskowa, Wielkie Księstwo Litewskie, Michaił Nikiticz Kreczetnikow, Szymon Kossakowski

Keywords: Targowica Confederation, Russian war against the Commonwealth of 1792, military correspondence, Great Duchy of Lithuania, Mikhail N. Krechetnikov, Szymon Kossakowski

* Artykuł stanowi uzupełnioną wersję referatu wygłoszonego na międzynarodowej konferencji naukowej „Od Piotra I do Mikołaja II. Rosja wobec Polski 1689–1917” (Warszawa, 18–19 października 2016). Część kwerendy przeprowadzono później, dzięki projektowi pt. „Targowica Confederation: Its Establishment and Activities on the lands of the Grand Duchy of Lithuania (May 1792 – September 1793)”, wspieranemu finansowo przez Muzeum Historii Polski w Warszawie. W tym miejscu chciałbym podziękować Pani Profesor Zofii Zielińskiej i Panu Doktorowi Adamowi Danilczykowi za konsultację podczas przygotowywania tekstu w języku polskim.

Z rozproszeniem źródeł historycznych boryka się każdy badacz historii politycznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W warunkach skomplikowanego dostępu do części materiałów archiwalnych historycy częstokroć muszą korzystać nie z oryginałów, a publikacji o bardzo różnej wartości. Wobec niedostępności archiwów popularnością wśród naukowców i publicystów cieszyły się zwłaszcza edycje źródłowe wydawane w Imperium Rosyjskim w drugiej połowie XIX – na początku XX w. Jednakowoż spożytkowywanie tych wydawnictw bez konfrontacji z archiwami może prowadzić do poważnych błędów. Przykładem jest publikacja korespondencji służbowej Michaiła Nikiticza Kreczetnikowa – generała en chef wojsk rosyjskich, które 22 maja 1792 r. zgodnie z nakazem Katarzyny II wkroczyły na ziemię Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Korespondencję służbową Kreczetnikowa z okresu konfederacji targowickiej można podzielić na dwie części. Do pierwszej należą raporty dla Katarzyny II i jej faworyta Płatona Aleksandrowicza Zubowa. Są to oficjalne sprawozdania (często codzienne) opublikowane w SIRIO z 1885 r.¹; oryginały znajdują się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie². Do tej grupy źródeł zaliczam też tzw. Zapiski codzienne Kreczetnikowa, czyli dziennik wojskowych działań z 1792 r., który generał en chef prowadził za pośrednictwem swojego adiutanta specjalnie dla Katarzyny II; wysyłał je jako dopełnienie przekazywanych sprawozdań. Materiały te były również opublikowane w Rosji (należy zwrócić szczególną uwagę na datę publikacji – 1863 r., czyli okres powstania styczniowego)³.

Drugą część korespondencji Kreczetnikowa – bardziej treściwą, lecz mniej znaną badaczom – tworzą dokumenty z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie, które dotychczas nie zostały wydane drukiem. Znajdują się tam m.in. doniesienia Kreczetnikowa do kierownika Kolegium Wojskowego Rosji Nikołaja Iwanowicza Sałytkowa⁴. Należy podkreślić, iż informacje miały być

¹ *Дела Польши 1792 года (Из бумаг М.В. Каховского, М.Н. Кречетникова и других)*, SIRIO (Сборник императорского русского исторического общества – СИРИО), t. 47, St. Peterburg 1885, s. 240–483.

² RGADA (Российский государственный архив древних актов – РГАДА), f. 12, op. 1, d. 218: „Донесения генерала Михаила Кречетникова к Императрице Екатерине II и князю Платону Zubову во время командования корпусом Русских войск в Польше 1792–1793 гг.” Należy odnotować, że w tym samym poszycie znajdują się też materiały nieopublikowane z 1793 (k. 207–295) oraz 1792 r. – kopie akt poprzedzających konfederację województwa połockiego (k. 42–49v), powiatów orszańskiego (k. 50–58v) i brasławskiego (k. 59–63v).

³ *Дневные записки о движении и действиях войск русских в Великом княжестве Литовском и Польше в 1792 году, находившихся под начальством генерал-аншефа Михаила Никитича Кречетникова*, „Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете” (Москва 1863), kn. 4, s. 21–104.

⁴ RGWIA (Российский государственный военно-исторический архив – РГВИА), f. 41, op. 1/199, d. 173: „Рапорты Кречетникова М.Н. о продвижении русских войск в Польше и Литве 1792 г.”; d. 174: „Рапорты о состоянии дел в Польше и Литве, о сосредоточении русских войск в Полоцке, об отпуске и расходовании экстраординарной суммы и о затруднении

skierowane wyłącznie do adresata. Treść tekstów, ich strona zewnętrzna (bogatsze słownictwo, brak formalnej struktury widocznej w raportach oraz charakter pisma, miejscami prawie nieczytelny) wskazują, że te listy nie były przeznaczone dla imperatorowej czy Zubowa.

Na biurko Sałtykowa trafiały znacznie bardziej osobiste i szczerze oceny Kreczetnikowa, zawierające m.in. krytykę przywódców targowicy, z częstym podkreśleniem ich słabych wpływów w społeczeństwie. W listach do Zubowa Kreczetnikow nie dzielił się tego rodzaju przemyśleniami, a do Katarzyny II odwrotnie – w częstych relacjach podkreślał triumfy rosyjskiego oręża, nie zamieszczał natomiast informacji, które mogłyby mocno przyćmić poczucie sukcesu cesarzowej. „Будете, милостивый государь, в том удостоверены, – podsumowywał Kreczetnikow jeden ze swoich listów do Sałtykowa – что все трудности преодолевать стремлюсь столько, сколько душевных моих сил доставать будет, уклоняясь беспокоить Всемилоостивейшую Государыню какими-либо затруднительными представлениями”⁵.

Można domniemywać, że taką taktykę stosował nie tylko autor cytowanych słów, lecz była to ogólna tendencja rosyjskiej korespondencji oficjalnej w okresie drugiego rozbioru. Jako przykład niech posłuży proces przesyłania do Petersburga informacji w imieniu Kreczetnikowa odnośnie do konfederacji powiatu brasławskiego⁶. 19/30 maja Kreczetnikow meldował cesarzowej:

Получил я рапорт от генерал-порутчика Долгорукова, что 17^{-го} числа сего месяца в Бреславле конфедерация открыта. Собравшееся для того в город польское дворянство с живейшим чувствием приняли благоволение к ним и покровительство Вашего Императорского Величества. В первом часу пополудни в костеле собранию читан манифест, потом маршалок конфедерации граф Платер говорил речь, за ним

в продовольствии 1792 г.” W 1995 r. zwrócił uwagę na te materiały M.G. Nikitin (M.G. Никитин, *К вопросу о добровольном присоединении белорусской шляхты к Тарговицкой конфедерации*, „Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта” (1995), Серыя 3, № 1, s. 15–19); por. Я. Анішчанка, *Ваеннае забеспячэнне Расіі другога падзелу Рэчы Паспалітай*, „Беларускі гістарычны агляд” 15 (2008), s. 365–374; И. Карпеев, *Документы личных фондов Российского государственного военно-исторического архива по истории российско-польской войны 1792 г. на территории Великого княжества Литовского*, w: *Мірскі замак у кантэкście падзелу Рэчы Паспалітай і вайны 1812 г.*, ред. В.М. Папко, Мінск 2013, s. 7–13, http://mirzamak.by/admin-panel/vendor/kcfinder/upload/files/Publications/vojna_1812/1_karpeev_dokumenty.pdf (dostęp: 7.09.2019).

⁵ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałtykowa, Uszacz, 19/30 V 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 174, k. 142. „Niech łaskawy Pan będzie przeświadczony, że dążę do przewyciężenia wszystkich trudności, w takim stopniu, w jakim mi starcza wewnętrznych sił, starając się nie niepokoić Najmiłościwszej Władczyni przedstawianiem jakichkolwiek trudnych problemów”.

⁶ Trzeba stwierdzić, że formalnie była to pierwsza konfederacja, bo data jej preliminarnego aktu (10 maja 1792 r., RGADA, f. 12, cz. 1, d. 218, k. 63v) wyprzedzała nie tylko termin powstawania innych konfederacji w Wielkim Księstwie Litewskim, ale i oficjalną datę ogłoszenia (14 maja) aktu konfederacji koronnej w Targowicy.

граф Манузий. Оба произвели сильное действие. За сим следовала присяга маршалку и всем дворянам; наконец, принеся благодарение Богу, все дворяне, сто двадцать пять человек, утвердили сие подписками. Генерал-поруччик князь Долгоруков особенно выхваляет пособствовавшее успеху сего акта усердие маршалка графа Платера и графов Манузиев, нарочно для того приехавших из Риги; также одобряет старание о сохранении лучшего в том порядка старосты Рудницкого, рекомендованного к сему генерал-поруччиком Косаковским⁷.

Przekazując wiadomości Sałtykowowi, Kreczetnikow dodawał do nich oryginalny tekst raportu Wasilija Wasiljewicza Dołgorukowa wysłanego na czele korpusu wojsk do zawiązania konfederacji. W raporcie czytamy:

В Бреславлe весьма мало нашёл я людей, расположенных к нашему намерению. Граф Платер, хотя и берется быть маршалом, но видно, что он мало смыслит и в здешних местах мало бывал, а приехал туда граф Манузий с сыном, который ныне был в Варшаве, и оба люди разумные и, кажется, весьма привязанные к делу нашему, но не весьма хорошо думают о генерале Коссаковском. Отец спросил меня, что оставил ли я хотя человек пятьсот в здешнем дистрикте, а коли нет, то оно не может никак удержаться, хотя некоторые и подпишут, но как скоро войски выйдут, то они и скажут, что вынуждены были эту подписку сделать⁸.

Przy formalnym podejściu materiał w każdym z przesłanych doniesień może być przyjęty jako wiarygodny. Słowa użyte przez Kreczetnikowa w relacji do Katarzyny II o najżywszym uczuciu („живейшем чувствии”) szlachty brasławskiej do konfederacji niewątpliwie stoją w sprzeczności z opisanym przez Dołgorukowa

⁷ M.N. Kreczetnikow do Katarzyny II, Uszacz, 19/30 V 1792, SIRIO, t. 47, s. 354 (nr 37). „Otrzymałem raport od generała porucznika Dołgorukowa, że 17^{go} dnia tego miesiąca powstała konfederacja we Brasławiu. Zgromadzona w tym celu w mieście polska szlachta z najwyższą wdzięcznością przyjęła życzliwość i opiekę Waszej Cesarskiej Mości. O godzinie pierwszej popołudniu przeczytano zebranim w kościele manifest, następnie przemówił marszałek konfederacji hrabia Plater, po nim hrabia Manuzzi. Obaj wywarli silne wrażenie. Po tym nastąpiła przysięga wobec marszałka i całej szlachty; na końcu, dziękując Bogu, cała szlachta, sto dwadzieścia pięć osób, zapieczętowali całość podpisami. Generał porucznik książę Dołgorukow szczególnie chwali istotną dla ostatecznego sukcesu w postaci zawiązania konfederacji gorliwość hrabiego Platera i hrabiów Manuzzich, który specjalnie dla tego przyjechali z Rygi; docenia również wysiłek polecanego mu w tym celu przez generała porucznika Kosakowskiego starosty Rudnickiego na rzecz zachowania porządku”.

⁸ W.W. Dołgorukow do M.N. Kreczetnikowa, Krasnoje, 15/26 V 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 174, k. 143–143v. „W Brasławiu znalazłem bardzo niewiele ludzi, życzliwie nastawionych do naszych zamierzeń. Hrabia Plater, choć podjął się marszałkostwa, wyraźnie niewiele rozumie i w tutejszych ziemiach mało bywał, a przyjechał tam hrabia Manuzzi z synem, który przebywał w Warszawie; obaj są ludźmi rozumnymi i, zdaje się, bardzo przywiązanymi do naszej sprawy, ale nie bardzo dobrze myślą o generale Kossakowskim. Ojciec zapytał mnie, czy zostawiłem przynajmniej pięciuset żołnierzy w tutejszym powiecie, bo jeśli nie, to niemożliwie jest w żaden sposób utrzymanie tu naszej sprawy, choć bowiem niektórzy nawet podpiszą, to jak tylko wojska wyjdą, powiedzą, że zostali do podpisu zmuszeni”.

realnym obrazem nastrojów w powiecie. Jednak demonstrację przychylności dla targowicy można sobie do pewnego stopnia wyobrazić jako sztucznie stworzoną w dzień przyjęcia aktu w wyniku działalności w Brasławiu specjalnie skierowanych tam organizatorów, a także z uwagi na obecność armii rosyjskiej; ograniczała ona znacząco możliwość przejawiania niezadowolenia zebranej szlachty. Z tego punktu widzenia tekst raportu do cesarzowej zawiera nie tyle całkowite kłamstwo, ile fałszywie rozkłada nastroje; zbyt optymistycznie (z nadmiernym akcentem) podkreśla jedne fakty przy jednoczesnym przemilczeniu innych. Szczególnie zwraca uwagę opuszczenie informacji, zachowanej wyłącznie w liście do Sałtykowa, że konfederacja brasławska bez obecności w powiecie rosyjskiej armii nie przetrwa, a także o niewysokich walorach intelektualnych miejscowego marszałka Augusta Platera. W liście do Katarzyny II nie ma o tym mowy, podkreśla się natomiast gorliwość („усердие”) marszałka, Manuzzych (Mikołaja i Stanisława) oraz starosty surgińskiego Jana Rudnickiego.

Widzimy więc, że w korespondencji z cesarzową dochodzi do informacyjnych zafałszowań. Ich istotą pozostaje mit o wsparciu przez większość miejscowej szlachty rosyjskich inicjatyw politycznych. W tekście pierwszego z cytowanych sprawozdań akcentuje się aprobatę, z jaką szlachta brasławska przyjmuje życzliwość („благоволение”) cesarzowej i stworzenie konfederacji. W raporcie Dołgorukowa znajduje się opis jego dokonanych w terenie obserwacji ukazujących prawie zupełny brak w powiecie zwolenników targowicy.

W obydwu źródłach został wymieniony Szymon Kossakowski – generał porucznik w służbie rosyjskiej i główny organizator targowicy w Wielkim Księstwie Litewskim. Trzeba zwrócić uwagę na to, że w Petersburgu przed majem 1792 r. scenariusz przyszłej interwencji wywołał zastrzeżenia części dostojników cesarzowej⁹. Aby przekonać ich o możliwości zrealizowania celów polityki rosyjskiej siłami konfederacji, Kossakowski zapewniał o przychylności dla targowicy szlachty litewskiej, obiecując jej szybkie przejście na stronę przeciwników Konstytucji 3 maja. W szczególności, jak wmawiał Kreczetnikowi w przeddzień interwencji, „повет Браславский так разгорячен, что, ежели нескоро вступят российские войски, то готовы сами сесть на лошадей и начать дело”¹⁰. W raporcie do Petersburga generał en chef w tym samym duchu dodawał: „Я вижу, Всемиловейшая Государыня, всю надобность поспешить с вступлением в Польшу, дабы воспользоваться сим жаром людей, любящих свою вольность”¹¹.

⁹ R.H. Lord, *Drugi rozbiór Polski*, tłum. A. Jaraczewski, Warszawa 1973, s. 158–159; П.В. Стегний, *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772, 1793, 1795*, Москва 2002, s. 264–270.

¹⁰ *Дневные записки...*, 6/17 V 1792, s. 26. „Powiat brasławski jest tak rozgorączkowany, że jeśli rosyjskie wojska nie wejdą tam wkrótce, oni gotowi są sami sięść na konie i zacząć działanie”.

¹¹ M.N. Kreczetnikow do Katarzyny II, Połock, 7/18 V 1792, SIRIO, t. 47, s. 323 (nr 22). „Widzę, Najmiłościwsza Pani, wielką potrzebę pośpieszenia wkroczenia do Polski, aby skorzystać z tego zapалу ludzi kochających swoją wolność”.

Tego rodzaju optymizm cechował oficjalne raporty Kreczetnikowa. W prywatnym liście do Sałtykowa, wystosowanym tego samego dnia co pismo do władczyni (7/18 V), zauważał sceptycznie: „Рвение господина Касаковского я совершеннейшее вижу, только желательно, что б соответствовали успехи его стремлению”¹².

Rozbieżność pomiędzy obietnicami Kossakowskiego a rzeczywistą sytuacją sprowokowała w dalszych dniach ostry konflikt między nim a Kreczetnikowem. Nie kryjąc przed Sałtykowem swoich emocji, generał en chef pisał tydzień po przekroczeniu Dźwiny:

Вы, батюшка, как искренне любящий меня и желающий мне блага, изволите писать в рассуждении Косаковского. В таковой же откровенности донесу: в Яссах ещё его знал самохвалом и партизаном, тем же и теперь вижу. И хоть не раз с объяснениями был, но притворяться, и не догадываться, и уклоняться от неприятного взял сей образ моего обращения, пока дела приведутся в лучшем виде, а паче – Литовская Генеральная конфедерация. И, как замышлял я, что он Вам больше обещал, чем может сделать, то и замечать его как-то конфузно¹³.

5/16 czerwca Kreczetnikow dzielił się z Sałtykowem swoimi kolejnymi obawami:

Откровенно донесу Вам, мой милостивый благодетель, что до сих пор, при всевозможном сохранении строгости воинской и спокойствия жителям, не видал я и тени того к нам их доброжелательства и податливости, которые прежде мне обещали, и признательно доложу, что опасение только заставляет их повиноваться. Приверженность многих к Конституции 3^{-го} мая, рассеянные повсеместно из Варшавы неприязненные разглашения и намериваемое там посполитое рушение не позволяют пропускать без особого внимания известий, подобных приложенному у сего в копии рапорта полоцкого таможенного советника [Гейдена] к Петру Богдановичу [Пассеку], а тем более, что оные могут иметь влияние и на многих белорусских дворян, имеющих поместья в Польше¹⁴.

¹² M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałtykowa, Połock, ok. 4/15 V 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 174, k. 50–50v. „Widzę pana Kossakowskiego wielki zapal, pożądane jest tylko, żeby jego pragnieniom odpowiadały sukcesy”.

¹³ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałtykowa, Uszcz, 19/30 V 1792, *ibidem*, k. 146. „Ponieważ Pan, po ojcowsku mnie kochając i życząc mi dobra, jest łaskaw pisać o Kossakowskim, postawię sprawę równie szczerze: tak jak jeszcze w Jassach poznałem go jako samochwalcę i człowieka działającego na własną rękę, tak samo oceniam go teraz. I chociaż nieraz tłumaczył mi się ze swych poczynań, zdecydowałem się udawać, że nie domyślałem się niczego i unikać nieprzyjemnych scen, dopóki sprawy nie znajdą się w lepszym położeniu, zwłaszcza jeśli chodzi o Generalną Konfederację Litewską. I tak jak przypuszczałem, że on Panu obiecywał więcej, niż może zdziałać, w efekcie kontakt z nim wywołuje zażenowanie”.

¹⁴ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałtykowa, [b.m.], 5/16 VI 1792, *ibidem*, k. 77v. „Szczerze Panu powiem, mój dobroczyńco, że dotąd, mimo zachowywania przez nas pełnej wojskowej dyscypliny i pozostawienia obywateli w spokoju, nie dostrzegam ani cienia tej ich życzliwości i spolegliwości

Kreczetnikow dołączył kopię raportu Gejdena do generała-gubernatora połockiego i mohylowskiego Piotra Bogdanowicza Passka z informacją o niechętnych władzy carskiej nastrojach mieszkańców terenów pogranicznych i gotowości nie tylko szlachty, ale także mieszczan i włościan do wystąpień po stronie zwolenników Konstytucji 3 maja:

Приказано им от своих помещиков (из коих есть комиссар цивильно-войсковый Амбрампальской [Obrąpalski], Буйницкой [Bujnicki], Щит [Szczyt] в Ореховне, Шпинак [Spinek] и старосты диснеского управляющие) иметь ружья, пистолеты, бердыши, сабли, копыя и косы, и употребить их против российского войска при возвращении его из Польши, по случаю неудачи против поляков с их союзниками, а особливо, когда пойдут чрез селения их малые российские же команды, то, нападая на их, умерщвлять¹⁵.

Podobna informacja trafiła na biurko Sałykowa również od Jerzego Korsaka – zaufanego Kreczetnikowa, postawionego z jego rekomendacji na czele konfederacji województwa połockiego¹⁶. Jej akt został obwieszony w Uszaczu 19/30 maja, a 4/15 czerwca minął termin, do którego szlachta winna była zgłosić akcesy. W liście z 1/12 czerwca 1792 r. Korsak za pośrednictwem ppłk. Sieversa upraszał kierownika połockiego namiestnictwa gen. mjr. Siergieja Wasiljewicza

wobec nas, które mi wcześniej obiecywano i musze jednoznacznie stwierdzić, że do uległości zmusza ich wyłącznie strach. Przywiązanie wielu osób do Konstytucji 3 maja, stale docierające z Warszawy pogłoski i nieprzyjemne informacje oraz planowane tam pospolite ruszenie nie pozwalają pozostawiać bez szczególnej uwagi wiadomości podobnych do zawartych w dołączonej kopii raportu połockiego radcy celnego [Gejdena] do Piotra Bogdanowicza [Passka], tym bardziej że mogą one mieć wpływ również na wielu białoruskich szlachciców posiadających majątki w Polsce”.

¹⁵ Gejden do P.B. Passka, [b.m.], 24 V / 4 VI 1792, *ibidem*, k. 79–79v. „Właściciele (wśród których jest komisarz cywilno-wojskowy Obrąpalski, Bujnicki, Szczyt w Orzechownie, Spinek i zarządcy starosty diśnieńskiego) przykazali im, aby mieli strzelby, pistolety, topory bojowe, szable, dzidy i kosy, żeby użyć ich przeciwko rosyjskiemu wojsku, gdy będzie wracało z Polski, w razie jego porażki w walkach z Polakami i ich sojusznikami, a zwłaszcza, gdy przez ich osady będą przechodziły małe rosyjskie oddziały, by na nie napadać i zabijać”.

¹⁶ Decyzję o kandydaturze Korsaka na marszałka konfederacji połockiej podjęto w Petersburgu. Dziesięć dni przed wejściem wojsk rosyjskich na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego i osiemnaście przed ogłoszeniem w Uszaczu aktu konfederacji Kreczetnikow skierował list do rosyjskiego Kolegium Wojskowego, w którym prosił o zatwierdzenie tej kandydatury, pisząc o Korsaku: „Знакомый мой, и в бытности моей ещё губернатором облаканный и одолженный господин Корсак, живущий за границей в Полоцком воеводстве, от короля награжденный орденом [Św. Stanisława] и имеющий уважение в том воеводстве, которого наклонил я к принятию [должности] маршала конфедерации того воеводства и отправил к господину Косаковскому для подписки”. („Znajomy mój, którego zjednałem sobie jeszcze w okresie, gdy byłem gubernatorem, pozyskany przeze mnie i winny mi wdzięczność, pan Korsak, mieszkający za granicą w województwie połockim, przez króla nagrodzony orderem [św. Stanisława] i mający autorytet w tym województwie, którego skłoniłem do podjęcia się funkcji marszałka konfederacji tego województwa i wysłałem do pana Kosakowskiego dla złożenia podpisu”), M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałykowa, Połock, 1/12 V 1792, *ibidem*, k. 49.

Niekludowa o dodatkowe przeprowadzenie przez granicę minimum dwóch pułków rosyjskiej piechoty, obawiając się, aby miejscowa szlachta, zebrawszy się w dużej liczbie pod pozorem wykonania przysięgi, nie porwała się do powstania. Wracając z Uszacza do rosyjskiej części Połocka, Korsak kwestionował optymistyczną ocenę sytuacji Kossakowskiego i konstatował brak akceptacji wśród szlachty rosyjskich działań:

Теперь мы не только не можем экзекуции делать в рассуждении присяги, но и 15 дня небезопасно ожидать с тою командою, какую имеем. Под видом присяги, съехавши многолюдною толпою, сделать могут весьма много. По моему мнению, по крайней мере надобно иметь два полка во время приводе к присяге [...], а до 15го числа ничего начинать нам не можно. Много я узнал вчерашнего дня на дороге, где нередко проезжали мелкие дворяне, заражённые столько фанатизмом, что в состоянии и жизнью пожертвовать, только бы не присоединяться к конфедерации. Пожалуйте, поговорите с господином губернатором [Неклюдовым], чтоб он дал более войска, пока получится от господина генерала-аншефа [Кречетникова] резолюция. В Ушаче много нашел я любопытного и заключаю, что никому не можно верить¹⁷.

Literatura przedmiotu przedstawia liczne fakty wojskowego przymusu podczas tworzenia pierwszych konfederacji w Wielkim Księstwie Litewskim¹⁸. Władysław Smoleński podaje wiadomość o eksdeputacie połockim Tadeuszu Bujnickim, którego wojska rosyjskie wskutek rozkazu Kreczetnikowa zamknęły w areszcie za niedotrzymanie obietnicy przyjazdu do Uszacza i dołączenia do konfederacji połockiej¹⁹. Wydaje się, że do aresztu Bujnickiego, którego nazwisko pojawiło się

¹⁷ J. Korsak do ppłk. Siversa, [b.m.], 12/23 VI 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 167, k. 33–33v. „Teraz nie tylko nie możemy wyegzekwować przysięgi, ale i przetrwanie 15^{ego} dnia z takim oddziałem, jaki mamy, staje się niebezpieczne. Jeśli zjadą tu licznie pod pozorem przysięgi, zgromadziwszy się w zatłoczonym tłumie, mogą bardzo wiele zrobić. Moim zdaniem na czas przysięgi trzeba mieć przynajmniej dwa pułki, a przed 15^{ym} nie można niczego rozpoczynać. Dużo się dowiedziałem wczoraj w drodze, gdzie nieradko przejeżdżali drobni szlachcice, zarażeni fanatyzmem do tego stopnia, że gotowi i życiem zapłacić, byle tylko nie dołączać się do konfederacji. Bardzo proszę, niech Pan porozmawia z panem gubernatorem [Niekludowem], by dał więcej żołnierzy na czas, póki nie otrzymamy decyzji od pana generała anszeфа [Kreczetnikowa]. W Uszaczu dowiedziałem się mnóstwo ciekawych rzeczy i doszedłem do wniosku, że nikomu nie można ufać”.

¹⁸ W. Smoleński, *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903, s. 101–126; A. Wolański, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa 1996, s. 412–427; R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius 2003, s. 61–78; D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej w 1792 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 1 (2004), s. 73–96; *idem*, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792–1793*, w: *W podróży przez wiek osiemnasty. Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzkowski, Kraków 2015, s. 317–336.

¹⁹ W. Smoleński, *op. cit.*, s. 104. Imię za: *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 394; A. Wolański, *op. cit.*, s. 408, 410, 413.

w cytowanym wyżej raporcie Gejdena, przyczyniły się jednak pobudki nie polityczne, a wojskowe. W odróżnieniu od Kossakowskiego inni rosyjscy generałowie nie zajmowali się specjalnie kwestią licznego składu miejscowych konfederacji, natomiast poważnie obawiali się powstania na tyłach swoich wojsk. Podobnymi aresztami (dotknęły również Stanisława Moniuszkę, dziadka znanego kompozytora²⁰) Kreczetnikow zapobiegał przygotowaniom powstańczym.

Korespondencja części lokalnych obywateli ujawnia pragnienie, by odpowiedzialność za wojskowy gwałt 1792 r. ponieśli nie rosyjscy dowódcy, lecz przywódcy konfederacji²¹. Pewien anonim opisując królowi powstanie Konfederacji Generalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, skarżył się na działania Kossakowskich, jednocześnie zawiadamiając (w kopii tłumaczenia listu na język rosyjski): „Я должен отдать честь генералу Кречетникову и другим российским военачальникам, которые обходятся с нами как люди совестливые и справедливые. Но что может быть жалостнее, когда всякие притеснения терпим от собственных своих соотчичей!”²². Mimo że komplementowanie rosyjskich wojskowych mogło być pewną grą (asekuracja na wypadek przejęcia listu w warunkach surowej wojskowej kontroli cywilnej korespondencji), opinia ta ujawniała brak porozumienia w sprawie taktyki działań między rosyjskimi wojskowymi i konfederatami. W sytuacji pewnego konfliktu zadań między Kossakowskim jako organizatorem konfederacji a jego wojskowym kuratorem – Kreczetnikowem ten ostatni nie był zwolennikiem stosowania wojskowego przymusu wobec miejscowej ludności.

²⁰ Sędzia wojskowy Stanisław Moniuszko i płk Franciszek Osztorp współpracowali od 1791 r. w dostawach dla wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zgodnie z aktami konfederacji mińskiej z czasu wojny 1792 r. Rosjanie aresztowali ich, zarzucając, „jakoby ciż ichm. pp. broń wszelkiego rodzaju skupować i robić kazali, ludzi rekrutowali, amunicyje, prochy, kule, ołów przysposabiali, magazyny zbierali i dalsze intrygi czynili celem szkodzenia wojskom rosyjskim”. Najpierw Moniuszkę i Osztorpa zawieziono do sztabu Kreczetnikowa, a stamtąd, na jego rozkaz, do sądu konfederacji województwa mińskiego. Wbrew woli przedstawicieli armii rosyjskiej sąd konfederacki, który odbył się w Mińsku 26 VI 1792 r. w obecności licznie zebranych obywateli, wydał werdykt uniewinniający. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. 1901, оп. 1, д. 1, к. 35–35v; д. 2, к. 1–1v. Por. A. Walicki, *Stanisław Moniuszko*, Warszawa 1873, s. 5; *Дневные записки...*, 4/15 VI 1792, s. 50.

²¹ Zob. List Jakuba Jakutowicza obywatela litew. do p. Seweryna Rzewuskiego, Kłósów, 21 VI 1792, drukowany w dzień akcesu króla do targowicy, „Korrespondent Warszawski” (1792), nr 36 (24 lipca); M. Zaleski do T. Czackiego, [b.m.], 18 XII 1792, z pochlebną oceną rosyjskiego gen. por. Iwana E. Fersena i wyjaśnieniem okoliczności przyjęcia, wbrew Kossakowskiego, marszałkostwa konfederacji w Brześciu, Biblioteka Jagiellońska, rkps 955, k. 89–91. Por. D. Rolnik, *Michał Zaleski – moralne dylematy targowiczana. O postawie politycznej marszałka konfederacji targowickiej województwa brzesko-litewskiego w latach 1788–1793*, „Wieki Stare i Nowe” 3 (2003), s. 90–108.

²² NN do Stanisława Augusta, Wilno, 28 VI 1792, AWPRI (Архив внешней политики Российской империи – АВПИИ), ф. 79, оп. 6, д. 1525, к. 15. „Muszę oddać sprawiedliwość generałowi Kreczetnikowi i innym rosyjskim dowódcom, którzy postępują z nami jak ludzie uczciwi i sprawiedliwi. Ale co może wywoływać większy żal, niż to, że doznajemy wszelkiego rodzaju ucisków ze strony współobywateli!”

Na przykład w połowie czerwca 1792 r. wstrzymał rozporządzenie Korsaka o wprowadzeniu pułku rosyjskich kozaków do granicznego miasteczka Dzisna, którego mieszkańcy odmówili przysięgi na wierność konfederacji²³. Jak stwierdzono wyżej,

²³ O Dzisnej wspominał raport Gejdena dla generała-gubernatora Passka z 24 maja / 4 czerwca 1792: „В польском местечке Дисне присланный от Республики польский универсал о непренном имени вышеописанного оружия на защищение отечества их противу россиян, во всех костёлах 17to сего [месяца] мая [1792] опубликован” („Do polskiego miasteczka Dzisny przysłano w imieniu Rzeczypospolitej polski uniwersał o konieczności posiadaniu opisanej wyżej broni w celu obrony ojczyzny przed Rosjanami; uniwersał ten został opublikowany we wszystkich kościołach 17⁸⁰ tego maja [1792]”), RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 174, k. 79–79v. O dalszych zdarzeniach w miasteczku można wnioskować z listu Kreczetnikowa do Sałtykowa z 5/16 czerwca 1792: „При самом вступлении моём в Литву открыта конфедерация воеводства полоцкого. Маршалк оной Корсак, получа подробное наставление от господина генерала-поручика Коссаковского и утвердя в местечке Ушачи акт конфедерационный присягою подписавшихся шляхтичей, принял попечение умножить сии подписи, приглашая к тому разъехавшихся в разные места и приводя, между тем, к присяге обывателей окрестных местечек. Оставленный мною позади подполковник граф Сиверс имеет с командою приказание помогать ему. Между прочими, маршалк требовал присяги от жителей королевского местечка Дисны, лежащего на границе против города Дриссы. Когда обыватели от оной отказались, то маршалк, заботящийся только о своём деле, не сообразя могущих быть разных последствий [podkreślenie – V.A.] потребовал от помянутого [под]полковника воинской команды в важном количестве, дабы устрашением преломить упорство. Подполковник сей, не объясняясь с маршалком и не получа от меня резолюции, а поспешая только выполнить его требование, для выигрывания времени, поколику я с корпусом далеко уже впереди находился, отнёсся о сём к господину полоцкому губернатору [S.W. Niekludow], который дал ордер ямщицкому казначейму полку поспешно прибыть в Полоцк [...] Коль скоро дошло ко мне о сём сведение, я послал майора Есипова с письмом к маршалку, рекомендовавши ему, чтоб, удерживаясь от принуждения и поспешности, употреблял одни способы убеждения к добровольному обращению жителей на свою сторону, [...] а к господину генералу-поручику Шепелеву [Piotr Ampliewicz Szepelew] писал я, дабы, не вводя казачий ямщицкий полк в помянутое местечко, расположил оной в Дисне на тот конец, чтоб, ежели жители того местечка продолжают упорство и неповиновение своё маршалку, яко правителю воеводства полоцкого, тогда уже по сношению со мною ввести оное и в почувствование противникам приказать довольствоваться провиантом и фуражом, безденежно от них взимаемым. Сие обстоятельство – usprawiedliwił swoje decyzje Kreczetnikow – описал я так подробно потому, что оно касается главного предмета, каковым имею удержание должного порядка и спокойствия в занятой уже части Княжества Литовского, дабы чрез то, обеспечивши границы, тыл свой и коммуникации войск с Белоруссиею, надежнее и благоуспешнее мог я продолжать безостановочное вперед движение”. („Tuż po moim wejściu w granice Litwy związana została konfederacja województwa połockiego. Jej marszałek Korsak, po otrzymaniu szczegółowych instrukcji od pana generała porucznika Kossakowskiego i po formalnym zatwierdzeniu aktu konfederacji w miasteczku Uszczach przez przysięgę podpisaną szlachty, podjął się pomnożenia tych podpisów, zapraszając do tego osoby, które rozjechały się w różne miejsca i m.in. składając do złożenia przysięgi mieszkańców okolicznych miasteczek. Zostawiony przeze mnie na tyłach podpułkownik hrabia Sievers ma rozkaz pomagać mu wraz ze swym oddziałem. Między innymi marszałek zażądał przysięgi od mieszkańców królewskiego miasteczka Dzisny, graniczącego z miastem Dryssą. Gdy mieszczanie odmówili, marszałek, myśląc wyłącznie o swoim zadaniu, bez refleksji nad tego konsekwencjami swych działań, zażądał

w listach do Sałtykowa z widocznym niezadowolaniem konstatował niemożność zatwierdzenia aktów konfederacji bez użycia wojsk i wyrażał obawę, że nadmierne stosowanie siły doprowadzi do buntów, które mogą rozprzestrzenić się na rosyjską część wschodniej Białorusi. W celu pacyfikacji ewentualnych wystąpień antyrządowych na zlecenie Kreczetnikowa do namiestnictwa połockiego dodatkowo sprowadzono dwa pułki lekkiej kawalerii i jeden piechoty. Generał en chef również wskazywał na zagrożenie we wschodniej Białorusi buntami chłopskimi pobudzonymi pogłoskami o uwłaszczeniu chłopów w Rzeczypospolitej, dostrzegał też skłonność do nasilenia zbiegostwa²⁴, podnosząc w listach do Sałtykowa konieczność szczelniejszego zamknięcia granicy²⁵.

od wspomnianego [pod]pułkownika użycia dużego oddziału, żeby wzbudzeniem strachu złamać opór. Podpułkownik ten, bez porozumienia z marszałkiem i bez rozkazu ode mnie, a chcąc tylko jak najszybciej zrealizować tę prośbę, dla oszczędności czasu, ponieważ ja z korpusem znajdowałem się już daleko w przodzie, zwrócił się z tym do pana gubernatora połockiego [S.W. Niekłudowa], który dał rozkaz jamskiemu pułkowi kozackiemu, by śpiesznie podążył do Połocka [...] Gdy tylko się o tym dowiedziałem, wysłałem majora Jesipowa z listem do marszałka, zalecając mu, by nie uciekając się do przymusu i nie przyśpieszając sprawy, starał się jedynie przekonywać do dobrowolnego przejścia na swoją stronę [...], a do pana generała porucznika Szepelewa napisałem, żeby, nie wprowadzając do wspomnianego miasteczka jamskiego pułku kozackiego, pozostawił go w Dżisnej na wypadek aby, jeśli mieszkańcy tego miasteczka będą trwali w uporze i nie podporządkują się marszałkowi jako zwierzchnikowi województwa połockiego, po uzgodnieniu ze mną wprowadzić ów pułk i dla dania odczuć przeciwnikom [skutków uporu], rozkazał wybierać bez zapłaty prowiant i furaz. Opisałem te okoliczności tak szczegółowo, gdyż dotyczą one najważniejszego zadania, za jakie uważam utrzymanie należytego porządku i spokoju w zajętej już części Księstwa Litewskiego, żebym zabezpieczywszy dzięki temu tyły i komunikację z Białorusią, mógł pewniej i z sukcesem nieprzerwanie iść naprzód”), *ibidem*, k. 76v–77. Por. *Дневные записки...*, 3/14 VI 1792, s. 47–48.

²⁴ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałtykowa, Połock, 4/15 V 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 174, k. 53v: „Так как известно, что побег из Белоруссии крестьян весьма в большом количестве есть, следовательно, нужно и для сего, хотя изредка, из конного войска посты учредить, а при том удержать и дерзость из польских татарских полков, чтоб между корпуса барона Ферзена не могли [они] прокрасться, для впадения только в границы и разорения какого-либо селения, что хотя не больше, однако же могло бы из того выйти неприятное разглашение. По сему резону судил бы, чтоб по границе нашей форпосты были, предупреджая всякое могущее случиться дерзостное покушение”. („Ponieważ wiadomo, że ucieczki chłopów z Białorusi są bardzo liczne, należy więc, także i w tym celu, urządzić, chociaż z rzadka, posterunki konne, co pozwoli także powstrzymać zuchwałość polskich pułków tatarskich, żeby nie mogły przekradać się i napaść na pograniczne osady pomiędzy korpusem barona Fersena, co chociaż nie przyniesie wielkiej szkody, jednakże mogłoby spowodować nieprzyjemne pogłoski. Dlatego uważałbym za potrzebne, żeby wzdłuż naszej granicy utworzyć forpocztę, uprzedzając wszelkie możliwe zuchwałe zamachy”).

²⁵ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałtykowa, [b.m.], 5/16 VI 1792, *ibidem*, k. 76v: „Хотя я позади себя и оставляю небольшие команды для [...] удержания в земле порядка и подкрепления маршалков конфедераций; но как сии команды успеть во всех им поручениях не могут, так и я, подвигаясь далее, принужден бы был знатно убавить корпус чрез оставление по местам подобных команд [...]; оные [полки], закрывая границу нашу, весьма облегчат вышесказанные мне затруднения, а паче удержат в повиновении и спокойствии обывателей, когда сии увидят, что и позади меня войски занимают нужнейшие места”. („Chociaż zostawiam na

Podobne uwagi pojawiały się znacznie rzadziej w relacjach dla Katarzyny II. Główna informacja dla rosyjskiej cesarzowej o okolicznościach stworzenia i początku działalności w Uszaczu konfederacji województwa połockiego znajduje się w raporcie, który Kreczetnikow wysłał z miejsca wydarzeń 19/30 maja. Dużą jego część zajęły opis procedury ogłoszenia aktu konfederacji, a także mowa samego generała en chef. Do nielicznie zebranej szlachty („сколько можно из ближайших селений”) Kreczetnikow zwrócił się w sposób bardzo bezpośredni. Jak pisał do cesarzowej, „подтвердительно изъяснил, что которые из соотичей их окажут упорство им последовать, с теми как с недоброхотсвующими своему отечеству и противниками поступлено будет”²⁶. W liście do Sałytkowa z tego samego dnia z kolei użył znacznie ostrzejszych wyrażań, dokładniej opisując nastroje szlachty połockiej negatywnie nastawionej do konfederacji:

Из всеподданнейшего к Её Императорскому Величеству моего донесения усмотреть изволите о всём содеянном здесь, а затем присовокупить нахожу: отойдя семь миль от границы приметно вижу, что вредные из Варшавы разглашении довольно впереди во многих здешних обывателей, даже многие, оставляя дома, скрываются в лесах, и если бы я не взял своего пути на Ушач, не без трудов было маршалку Корсаку даже и утвердить акт конфедерации, в рассуждении, что и по прибытии моём вынужден был послать за теми, которые подписались в Полоцке, но, наконец, довольствуюсь тем, что всё сие, яко начальное, здесь произведено к устройению порядка²⁷.

Jak widzimy, generał en chef akcentował swoją rolę w zatwierdzeniu konfederacji, zawiadamiając o konieczności własnej obecności i trudnościach związanych ze zwoływaniem szlachty.

tyłach niewielkie oddziały dla [...] utrzymywania porządku w poszczególnych ziemiach i wspierania marszałków konfederacji; lecz ponieważ oddziały te nie mogą wystarczyć na wszystkie zlecane im zadania, a ja posuwając się dalej, przez pozostawianie tych oddziałów w różnych miejscach byłbym zmuszony do znacznego zmniejszenia korpusu [...]; pułki te, uszczelniając naszą granicę, przyniosą mi dużą ulgę we wspomnianych wyżej zadaniach, a przede wszystkim zdołają utrzymać w posłuszeństwie i spokoju obywateli, jeśli ci zobaczą, że i na moich tyłach wojska stoją w kluczowych miejscach”).

²⁶ M.N. Kreczetnikow do Katarzyny II, Uszcz, 19/30 V 1792, SIRIO, t. 47, s. 353–354 (nr 36). „[...] jednoznacznie ostrzegł, że jeśli ktoś z obywateli będzie ich naśladował w uporze, zostanie potraktowany jako nieprzyjaciel ojczyzny i wróg”.

²⁷ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałytkowa, Uszcz, 19/30 V 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 174, k. 141–142. „Z mego najpokorniejszego raportu dla Jej Cesarskiej Mości zorientuje się Pan w tym, co tu działo, dodam jedynie, że wszedłszy w głąb 7 mil od granicy widzę jak na dłoni, że wrogie wiadomości z Warszawy silnie oddziałują na tutejszych obywateli, tak, że wielu z nich, opuściwszy domy, poukrywało się w lasach, i jeśli bym nie skierował się na Uszcz, nielatwo byłoby marszałkowi Korsakowi urzędowo zarejestrować akt konfederacji, skoro już po moim przybyciu musiał posyłać nawet po tych, którzy podpisali go w Połocku; ale ostatecznie jestem zadowolony, że wszystko to, czego dokonano, stanowi początek wprowadzania porządku”. Por. RGADA, f. 7, op. 1, d. 2791: „Дело о полоцком шляхтиче Иосифе Григоровиче, говорившем дерзкие слова, чтоб здешний край снова стал польским, 1792”.

Odpowiedź Katarzyny II przysłała rychło. Cesarzowa wyrażała niezadowolenie i rozkazywała dalsze ogłaszanie akt konfederacji, wykorzystując tutejszych „испытанных поляков” i jeńców włączonych do tzw. wojsk konfederackich, lecz bez aktywnego wciągania rosyjskich wojskowych; czynności te powinny poprzedzać wchodzenie jednostek armii rosyjskiej do stolic województw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁸.

Zdając sobie sprawę z nierealności takich poleceń, stawiających rosyjskiego dowódcę w trudnym położeniu, Kreczetnikow próbował zrzucić odpowiedzialność na Kossakowskiego jako głównego, jego zdaniem, winowajcę powstałych problemów. Zaslaniając się reskryptem cesarzowej, wydał następujący rozkaz:

По случаю неприятных разглашений, якобы маршалки частных конфедераций понуждают обывателей к присяге угрожениями: чтоб генерал-поручик Коссаковский, дающий маршалкам наставления и отправляющий всю по сей материи с ними переписку, заметил им, дабы при требованиях присяги на верность конфедерации, в сходственность Высочайшей Её Императорского Величества воли, употребляли одни только способы убеждения к добровольному на свою сторону обращению жителей, тем паче, что сии способы, будучи одни справедливы и прочны, сколько послужат к пользам предлежащего дела, столько и к сохранению желаемого в земле спокойствия²⁹.

Wywołało to zrozumiałe napięcie w relacjach między nim a Kossakowskim. Ten ostatni w odpowiedzi słał do Petersburga skargi o to, że ze strony generała en chef nie znajduje należytej pomocy w powierzonym mu zadaniu tworzenia konfederacji. 7/18 czerwca Kreczetnikow nie bez złej ironii usprawiedliwił się przed Sałtykowem:

Благоволительные Её Величества изречении всемилостивейших рескриптов ободряют моё рвение и подкрепляют душевные силы; в последнем из оных не могу я оставить, не замечая, высочайшего повеления, чтоб господина Касаковского употреблял к собранию конфедерации. Я отношусь к Вам как моему истинному благодетелю, донося откровенною душою, что не можно нежнее обращаться, как я с ним, и если что-либо он поспешил написать на мой счёт, уверяю я, что не меньше он укорять будет сам себя, видя мои беспредельные к себе и откровенность, и чистодушие. Случай один был, где заметил я его неудовольствие: вовемя, с отрядом господина

²⁸ Katarzyna II do M.N. Kreczetnikowa, Sankt-Petersburg, 24 V / 4 VI 1792, SIRIO, t. 47, s. 361–362 (nr 42).

²⁹ *Дневные записки...*, 8/19 VI 1792, s. 54. „Z okazji nieprzyjaznych pogłosek, jakoby marszałkowie konfederacji lokalnych przymuszali obywateli do przysięgi groźbami, że generał porucznik Kossakowski dając marszałkom instrukcje i monopolizując korespondencję z nimi w tych sprawach, zwrócił im uwagę, żeby żądając przysięgi na wierność konfederacji, zgodnie z najwyższą wolą Jej Cesarskiej Mości, ograniczali się wyłącznie do przekonywania na rzecz dobrowolnego przechodzenia mieszkańców na stronę konfederacji, tym bardziej że te jedyne sprawiedliwe i rokujące trwałość metody posłużą zarówno aktualnym zadaniom, jak i zachowaniu żądanego spokoju w poszczególnych ziemiach”.

Денисова, в Глембоко³⁰ для чего не он был послан? [...] Другое, [он] подозревал, что я Хрущёва³¹ выпросил у вас в пику ему, но как приехал ко мне мой Грохольской³² и сделался с ним откровенным, то я нашёл оба сии случаи совсем в ином виде [...] Влагаю здесь копию из письма моего к нему, которое докажет то, что я делал не лично ему, а чтобы в наивысшей степени исполнить Высочайшую волю. И если при таком моём беспредельном служении и усердии к порученным делам подлежать буду какому-либо усомнению и мне не позволено какую личность предпочесть пользе службы, тогда умножьте мое верное и совершенное ослабление сил душевных и телесных. Я Вас, милостивый государь, прошу вывести меня из сего недоумения и сказать открыто, не происходит [ли] чего на мой счёт. Чего я никогда себе в мыслях не позволял, а ближе, если б от него [Коссаковского] каковой каприз случился, притворялся не замечать дотолы, пока настоящие дела кончились, ибо моё есть издавна правило предпочитать службу мелким и личным делам. Я буду льститься, что Ваше сиятельство жалоб моих без внимания и удовлетворения не оставите, чем сугубо обяжете [меня], искренне чтущего и пребывающего с непрерывною преданностью³³.

³⁰ Gen. mjr Fiodor Pietrowicz Denisow dowodząc awangardą wojsk rosyjskich, zajął Głębokie 17/28 maja 1792 r., *Дневные записки...*, 11/22 V 1792, s. 30; 13/24 V 1792, 14/25 V 1792, s. 33; 17/28 V 1792, s. 36.

³¹ W przeddzień powstania tego listu gen. mjr Aleksiej Iwanowicz Chruszczow otrzymał rozkaz Kreczetnikowa, by wyjechał z oddziałem wojsk rosyjskich do Kowna w celu stworzenia konfederacji, co Kossakowski potraktował jako ingerencję w swoją działalność, *ibidem*, 3/14 VI 1792, s. 47; 10/21 VI 1792, s. 56–57; 12/23 VI 1792, s. 58.

³² Możliwe, że chodzi o Franciszka Ksawerego Grocholskiego, konsyliarza konfederacji generalnej koronnej, zmarłego 11 września 1792 r. Jak widać z listu, Grocholski został wykorzystany przez Kreczetnikowa jako informator w kontaktach z Kossakowskim. Podobne funkcje pełnił, informując kierownictwo rosyjskie o planach Stanisława Augusta w 1790 r., Katarzyna II do J.I. Bułhakowa, Sankt-Petersburg, 28 X / 8 XI 1790, RGWIA, f. 52, op. 2, d. 7, k. 332v.

³³ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałykowa, Michaliszki, 7/18 VI 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 174, k. 82–82v. „Życzliwe słowa najlaskawszych reskryptów Jej Cesarskiej Mości pobudzają moją gorliwość i wzmacniają siły duchowe; w ostatnim z nich nie mogę pozostawić bez komentarza najwyższego polecenia, żebym wykorzystywał pana Kossakowskiego przy tworzeniu konfederacji. Traktuję Pana jako mojego prawdziwego dobroczyńcę, donosząc z głębi serca, że nie można już obchodzić się delikatniej, niż ja z nim, i jeśli on zdecydował się napisać coś na mój temat, zapewniam, będzie miał powód czynienia wyrzutów samemu sobie zważywszy moją bezgraniczną szczerość i uczciwość wobec siebie. Owszem, był jeden wypadek, gdzie zauważyłem jego niezadowolnienie: dlaczego odpowiednio wcześniej nie został on wysłany do Głębokiego z oddziałem pana Denisowa? [...] Po drugie, podejrzewał on, że poprosiłem Pana o Chruszczowa wbrew niemu. Kiedy zaś mój Grocholski przyjechał i porozmawiał z nim otwarcie, zobaczyłem oba te przypadki w zupełnie nowy sposób [...] Załączam tutaj kopię mojego listu do niego, który udowodni to, że działałem nie wbrew niemu osobiście, lecz po to, by w najwyższym stopniu wykonać Najwyższą wolę. I jeśli przy takiej mojej gorliwości i bezgranicznemu oddaniu służbie będę podlegał jakimkolwiek podejrzeniu i nie będę mógł wybrać, kogo uznam za bardziej sposobnego do wykonania zadania, wzmoże Pan moje rozterki duchowe i cielesne. Proszę, by zechciał Pan odsłonić mi prawdę i powiedzieć otwarcie, czy coś wokół mojej osoby się dzieje. Nigdy nie pozwalałem sobie na to nawet w myślach – konkretnej zaś – jeśli widziałem jakieś jego kaprysy, udawałem, że ich nie zauważam, póki nie zakończone były sprawy bieżące, bo moją zasadą jest od dawna traktowanie interesu służby jako nadrzędnego wobec małych osobistych konfliktów. Będę zaszczycony, jeśli wasza ekscelencja nie pozostawi moich skarg bez uwagi i satysfakcji, co sprawi, że będę ogromnie Panu wdzięczny, żywiąc szczery szacunek i trwałe oddanie”.

Jeszcze bardziej emocjonalny był list Kreczetnikowa, datowany na 30 czerwca / 10 lipca:

Извольте писать, что вы довольно извеждали или замечали о моём расположении и обращении к господину Касаковскому. На сие вам, как истинному благодетелю, донесу: я тот же само, как с первого дня был, потому что не по чину нисхождения оказывал, а как тому, который имеет доверенность в делах, и для того откровенно скажу, все капризы выдерживал, притворялся не примечать, что он старается заводит за меня, что ему [в]верить, что он имеет надежную переписку. Вчерашнего дня сказал мне, что Попов к нему пишет и что он надеется скоро ехать в Петербург. Я отвечал, что если дела военные придут к концу и, может быть, и скоро. Это подлинно ему нужно для встреч [и] объяснений, [чтобы] самому поведать. Князю Долгорукову сказал, что он гетман, а то звание приносит чин генерала-аншефа, тот отвечал, что он ему сердечно желает того и что с ним вместе будет ласкаться, [чтобы] отпущенным быть отовсюду. Все таковые вздоры [я] оставлял, но больше всего мучит меня провиант[ом]; он на бумаге требует, чтоб уволить многие места и города от собрания фуража, но теперь дело [до того] доходит, что не с чем идти, и принужден буду требовать, следовательно, и родятся новые истерии. Я влагаю копию с письма моего к нему, желая, чтоб он же сам сыскал подрядчиков для облегчения, но со всеми сопутствующими мне досадами и, так сказать, прискорбиями буду терпеть до окончания здешних дел³⁴.

Należy tu podkreślić, że służbowo Kossakowski podlegał Kreczetnikowowi, ponieważ posiadał niższy stopień – rosyjskiego generała porucznika. Jednocześnie

³⁴ M.N. Kreczetnikow do N.I. Sałykowa, Grodno, 30 VI / 11 VII 1792, *ibidem*, k. 113–113v. „Był Pan łaskaw napisać, że jednoznacznie czynił Pan uwagi na temat mej życzliwości i obchodzenia się z panem Kossakowskim. Na to Panu, jako prawdziwemu dobroczyńcy, powiem: jestem cały czas taki sam, bo okazywałem mu życzliwość nie z racji piastowanej przezeń godności, a jako człowiekowi, który cieszy się w ważnych sprawach zaufaniem i dlatego – powiem otwarcie – wytrzymywałem wszystkie kaprysy, udawałem, że nie zauważam, że on zamiast mnie stara się wyznaczać, co mu należy powierzyć, ponieważ on ma korespondencję przynoszącą pewne wiadomości. Wczorajszego dnia powiedział mi, że otrzymał list od Popowa i spodziewa się, że rychło pojedzie do Petersburga. Odpowiedziałem, że jeśli sprawy wojskowe zakończą się, to może to być wkrótce. To rzeczywiście jest mu potrzebne z uwagi na spotkania i wyjaśnienia [żeby o wszystkim się dowiedzieć]. Powiedział księciu Dołgorukowowi, że jest hetmanem, a ten tytuł przynosi stopień generała anszeфа; ten odpowiedział, że serdecznie mu tego życzy i że razem z nim będzie zabiegać, by został ze wszystkiego uwolniony. Wszystkie takie bzdury ignorowałem, lecz najbardziej męczy mnie sprawa prowiantu; on [Kossakowski] na piśmie wymaga, żeby zwolnić wiele miejsc i miast od dawania furaju, i doszło już do tego, że nie mam prowiantu na drogę, wobec czego będę zmuszony wymagać i urodzą się nowe histerie. Załączam kopię ze swego listu do niego, prosząc, by on sam znalazł kontrahentów, którzy otrzymają ulgi, ale wszystkie krzywdy, których doznają i – powiedzmy jasno – urazy, ku memu żalowi będą mi towarzyszyły do zakończenia tutejszych spraw”. O problemach zabezpieczenia armii rosyjskiej zob. Я.К. Анішчанка, *op. cit.*, s. 365–374; В.В. Аніпяркоў, *Гандаль правіянтам і фуражом у 1792–1793 гг. у кантэксце адносін паміж шляхтай Вялікага Княства Літоўскага і войскамі Расійскай імперыі*, w: *Гісторыя гандлю на тэрыторыі Беларусі*, уклад. А.А. Скеп’ян, Мінск 2016, s. 201–211.

w dokumentach konfederacji i reskryptach cesarzowej mianowany jest regimentarzem „skonfederowanych wojsk litewskich”, a od czerwca 1792 r. – polnym „z woli narodu” hetmanem Wielkiego Księstwa Litewskiego³⁵. Jak widać z ostatniego cytowanego listu do Sałtykowa, podwładny Kreczetnikowa nie zapomniał podkreślić przełożonemu szczególnego charakteru własnych stosunków z Katarzyną II i jej faworytem. Posiadał dokument podpisany przez Katarzynę II, zobowiązujący generała en chef „откровенному с ним обращению” oraz do pomocy w powierzonej mu „части политической”. O analogiczne polecenie postarał się też u Zubowa³⁶.

W kolejnych reskryptach cesarzowa niejednokrotnie przekazywała Kreczetnikowowi polecenie ścisłej współpracy z hetmanem litewskim. Przyczyny podejrzanego regularności tych zaleceń generał en chef dopatrywał się w skargach Kossakowskiego. A gdy gen. mjr Wasilij Stiepanowicz Popow, zaufany Zubowa, zaszantażował go ostrzeżeniem, że „по своей любви” będzie żałował, jeśli szczegóły sytuacji konfliktowej dotrą do cesarzowej, Kreczetnikow nie wytrzymał i poprosił faworyta o „единственной милости”, aby w nagrodę za udane zakończenie kampanii wojskowej mógł otrzymać dymisję. „Посему, милостивый государь, – z treścią pisał Kreczetnikow do Zubowa 9/20 sierpnia – судите и удостойте прощания, как далеко простирается скорбь моя”³⁷.

W grudniu 1792 r. informator Ignacego Potockiego Jan Dembowski zawiadamiał z Warszawy:

Mam sobie uczynioną relacją od przyjaciela mego, który wszedł w przyjaźń z oficerem moskiewskim będącym zawsze przy Kossakowskim hetmanie, razem czyni mu służbę sekretarza. Iż Kossakowski w ciąglej zostaje korespondencji z Zubowem faworytem imperatowej i że mimo tego, że imię p. Szczęśny [Potocki] jest na czele robot terazniejszych, wszelako nic bez wiedzy i woli Kossakowskiego stać się nie może. Że dla każdej roboty w Polsce jego decyzja jest potrzebna. Że Zubow faworyt ma swoje wielkie widoki i osobiste nawet, które muszą być Kossakowskiemu wiadome [...] Że Kossakowski hetman wkrótce wyjedzie do Petersburga, jako jeden z delegowanych do imperatowej z oświadczeniem atencji od konfederacji, w rzeczy zaś samej dla układania dalszych z Zubowem planów, tak co do Polski, jako też i osobistych widoków samego Zubowa [...]. Na koniec, że Kossakowski

³⁵ Katarzyna II do M.N. Kreczetnikowa, Sankt-Perersburg, 11/22 IV 1792, SIRIO, t. 47, s. 270 (nr 6); *Akt Konfederacji Generalnej Wolnej W.X. Litewskiego*, „Korrespondent Warszawski” (1792), dodatek do nr 40, s. 346; na temat różnorodności określeń służbowych Kossakowskiego i postrzegania ich przez współczesnych zob. V. Dolinskas, *Simonas Kosakovskis: politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794*, Vilnius 2003, s. 545–553, 638–642; K. Maksimowicz, *Oświeceniowy rebus polityczny. O ukrytych w akrostychach nazwiskach wodzów targowickich*, „Napis” 2011, seria 17, s. 111–121.

³⁶ M.N. Kreczetnikow do Katarzyny II, Połock, 25 IV / 6 V 1792, SIRIO, t. 47, s. 287 (nr 13); M.N. Kreczetnikow do P.A. Zubowa, Połock, 25 IV / 6 V 1792, *ibidem*, s. 288 (nr 14).

³⁷ M.N. Kreczetnikow do P.A. Zubowa, Bielsk, 9/20 VIII 1792, *ibidem*, s. 447–448 (nr 106). „Z tym wszystkim, łaskawy Panie, niech Pan osądzi i będzie łaskawy odczuć, jak głęboko sięga mój żal”.

prócz osobistej przyjaźni z Zubowem od nikogo nie jest cierpianym w Moskwie. Generał Kreczetnikow, którego Kossakowski źle bardzo opisywał do Petersburga, urażony wymawiał listami zaręczając, że jedzie do miejsca, gdzie sprawiedliwość znajdzie³⁸.

Szereg źródeł, tak rosyjskich, jak i polskich, koncentruje uwagę na szybko zwiększającej się roli Zubowa w nadawaniu kierunku polityce rosyjskiej względem państwa polsko-litewskiego. Według Augustyna Debolego, posła Rzeczypospolitej w Petersburgu, faworyt Katarzyny II w 1792 r. zaczynał brać górę w decyzjach o polityce zewnętrznej, systematycznie oddalając od jej spraw Aleksandra Andriejewicza Biezborodkę, wcześniej faktycznego kierownika rosyjskiego Kolegium Spraw Zagranicznych. W jednym z doniesień Deboli pisał do Stanisława Augusta: „Zubow i Morkow [Arkady Iwanowicz Morkow, członek Kolegium Spraw Zagranicznych] wszystkie rzeczy, a osobiwie nasze interesa prowadzą, i gdy Bezbordko był przeciwnego zdania, powiedzieli dwaj wspomnieni ichmość: «Co ten k...wiarz rozumie!» To *dictum* wiadome jest w całym mieście [...] Pewna osoba, która jest bliska Zubowa, powiedziała mi, że on wiele rzeczy przed imperatową tai, a mianowicie, że każda potyczka z naszymi uchodzi [u niego] za zwycięstwo³⁹».

Jeśli przyjąć to twierdzenie za prawdziwe, to wymuszone milczenie oficjalnych raportów Kreczetnikowa było skutkiem postawy Zubowa niechętnego wprowadzaniu cesarzowej w nie zawsze optymistyczne szczegóły wojny 1792 r. W tym wypadku staje się zrozumiałe, dlaczego w swoich listach do Katarzyny II Kreczetnikow starannie unikał jakichkolwiek aluzji wskazujących na konflikty z Kossakowskim, który wówczas występował w roli protegowanego faworyta⁴⁰.

Zresztą należy uznać, że troska, by nie martwić „bez potrzeby” cesarzowej, stanowiła ogólną „cichą” regułę rosyjskiej korespondencji służbowej tego czasu i dotyczyła nie jednego, a wszystkich aspektów kompanii 1792 r. Argumenty za takim domniemaniem można czerpać zarówno z literatury (np. Adam Wolański

³⁸ J. Dembowski do I. Potockiego, Warszawa, 12 IX 1792, w: *Tajna korespondencja z Warszawy 1792–1794 do Ignacego Potockiego. Jan Dembowski i inni*, oprac. M. Rymyszyna, A. Zahorski, Warszawa 1961, s. 51.

³⁹ A. Deboli do Stanisława Augusta, Sankt-Petersburg, 8 VII 1792, w: *Rok nadziei i rok klęski 1791–1792. Z korespondencji Stanisława Augusta z posłem Polskim w Petersburgu Augustynem Deboli*, wybrał i oprac. J. Łojek, Warszawa 1964, s. 164. Por. A.I. Biezborodko do S.R. Woroncowa, Sankt-Petersburg, 7/18 III 1791, SIRIO, t. 26, St. Peterburg 1879, s. 425–426 (nr 26); Carskie Sioło, 15/26 V 1792, *ibidem*, s. 428–429 (nr 30). W obu listach zamieszczono informację o rosnących pretensjach politycznych Zubowa i jego konflikcie z Biezborodkiem. Na temat powiązania Zubowa z Sałtykowem zob. *Екатерина II и Г.А. Потемкин. Личная переписка 1769–1791*, подготовил В.С. Лопатин, Москва 1997, komentarz na s. 530.

⁴⁰ Po roku siłę protekcji ze strony Zubowa pokazał również konflikt Szymona i Józefa Kossakowskich z ambasadorem rosyjskim Jakubem Sieversem, który skończył się dymisją ambasadora w grudniu 1793 r. „Siewers coraz bardziej niekontent z Kossakowskich, ale się ich tak boi, że nie wiem, przy kim góra zostanie” – zaznaczał w czasie sejmu grodzieńskiego Stanisław August do A. Dzieduszyckiego, Białystok, 5 VI 1793, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Zbiór Popielów, sygn. 7, k. 597.

podaje porównanie wykazu strat armii rosyjskiej w bitwie pod Mirem w raportach wojskowych rosyjskich ze źródłami polskimi – odpowiednio 13 i 200 zabitych⁴¹), jak i bezpośrednio z epistolarnej spuścizny Kreczetnikowa. Jako przykład niech posłuży fragment jego korespondencji z jednym z podwładnych – gen. por. Iwanem Eustachiewiczem Fersenem.

Będąc szefem jednego z korpusów, ten ostatni wyrażał z troską o skrajnie niski poziom dyscypliny w armii. Szczególnie w raporcie z 24 czerwca / 5 lipca zawiadamiał Kreczetnikowa o złym zachowaniu wojskowych rosyjskich w stosunku do obywateli litewskich. „Должен представить вашему высокопревосходительству – meldował Fersen – то, что я сколько доволен храбростью войск мне вверенных, сколько жалуясь Вам на их беспорядки, которые, отступая от послушания, делают, воровства и иные грабительства. Найденных в таковых беспорядках принужден я был некоторых нижних чинов прогнать сквозь строй, а офицера привязать к пушке [и так] вести его”⁴². Fersen proponował zwiększenie odpowiedzialności za przestępstwa, aż do pozbawienia rang młodszych oficerów. Kreczetnikow jednak obawiał się, że wiadomości o problemach w armii, zwłaszcza o karaniu oficerów, mogą dotrzeć do uszu Katarzyny II. Żeby temu zapobiec, rozkazał owe kary wstrzymać jako niedopuszczalne wobec oficerskiej godności. Fersenowi wyznał, że w przeciwnym wypadku sam głównodowodzący wojsk będzie musiał odpowiedzieć za to „пред Её Величеством”⁴³. Chyba nie ma potrzeby zaznaczać, że zarówno w raportach do Katarzyny II, jak i w „Дневных записках” ta część korespondencji Kreczetnikowa – znana wyłącznie Sałtykowowi – została pominięta.

Z przytoczonych źródeł wyraźnie wynika, iż raporty przesyłane Katarzynie II przez wojskowych dowódców nie ukazywały rzeczywistego obrazu. Dopiero po przeanalizowaniu innych archiwaliów (w tym wypadku na podstawie porównywania różnych części korespondencji Kreczetnikowa) możemy poznać realną sytuację. Co najważniejsze, obraz ten pokazuje w zupełnie innym świetle zmagania w wojnie 1792 r. i ich ocenę z punktu widzenia głównych aktorów – dowódców rosyjskich. Widzimy też, że różnorodność doniesień do Petersburga dawała możliwość manipulowania otrzymywanymi wiadomościami przez wpływowe ośrodki dworu Katarzyny II. Dylematy rosyjskiej interwencji znajdowały większe odzwierciedlenie w listach nie do Katarzyny II, a do Zubowa i ten zależnie od okoliczności sam decydował, czy cesarzowej przedstawić dane informacje. Duża część wiadomości

⁴¹ A. Wolański, *op. cit.*, s. 493.

⁴² I.E. Fersen do M.N. Kreczetnikowa, Głusk, 24 VI / 5 VII 1792, RGWIA, f. 41, op. 1/199, d. 173, k. 5. „Muszę donieść Waszej Ekscelencji, że o ile cieszę się z odwagi powierzonych mi żołnierzy, o tyle skarżę się Panu na ich niesubordynację, gdyż odmawiając posłuszeństwa, dopuszczają się oni szalbierstw i innych rabunków. Żołnierzom niższych rangą, którzy dopuścili się takowych przewinień, zmuszony byłem zasądzić karę bicia szpicrutami przez oddział, a [obwinionego] oficera przykuć łańcuchami do armaty i przy niej go prowadzić”.

⁴³ M.N. Kreczetnikow do I.E. Fersena, [b.m.], 30 VI / 11 VII 1792, *ibidem*, k. 5–5v.

o zabarwieniu pejoratywnym – zbyt liczna z punktu widzenia subordynacji urzędowej – trafiała tylko na biurko Sałtykowa. Kreczetnikow wprawdzie epizodycznie wspomina, że opisy pewnych momentów kampanii wojskowej cesarzowa i jej faworyt mogli znaleźć wśród materiałów wysłanych do przewodniczącego Kolegium Wojskowego. Zakładamy jednak, że chodziło tu wyłącznie o oficjalne raporty do kancelarii Kolegium, podczas gdy nieoficjalna i najbardziej treściwa część listów Kreczetnikowa – pisanych często jako *post scriptum* oficjalnych sprawozdań wojskowych – przeznaczona była tylko dla adresata i ludzi, których Sałtykow do nich dopuszczał.

W opinii Dmitrija Iłowajskiego dążenie rosyjskich urzędników do bezpośredniej korespondencji z cesarzową, z pominięciem pośrednictwa Zubowa, groziło popadnięciem w niełaskę, a nawet dymisją⁴⁴. W korespondencji Kreczetnikowa za przykład może posłużyć historia wyjazdu generała en chef do Petersburga. Zanim otrzymał na to od cesarzowej oficjalne pozwolenie, na piśmie prosił faworyta o zgodę na zwrócenie się w tej sprawie do Katarzyny II. Prośbę tę Kreczetnikow przedstawił w liście z 16/27 lipca⁴⁵. Dopiero po miesiącu (sic!) Zubow uznał za możliwe spełnienie prośby generała en chef⁴⁶.

18 września Kreczetnikow wyjechał z Połocka do Petersburga. Dembowski donosił z Warszawy w związku z jego odjazdem: „Chodzi tutaj wiadomość, że jwp Kreczetnikow wyjeżdżając z Litwy do Petersburga od obywateli przyjmował wszelkie zaskarżenia na jp Kossakowskiego hetmana”⁴⁷.

Pozostawiając na inną okazję rozważania dotyczące stosunków łączących Kossakowskiego z Zubowem oraz skutków polityki prowadzonej wobec imperatorowej przez faworyta, na koniec warto stwierdzić, że nieopublikowane i mało znane nawet specjalistom listy Michaiła Kreczetnikowa z zespołu Sałtyków nie

⁴⁴ Д.И. Иловайский, *Гродненский сейм 1793 г. Последний сейм Речи Посполитой*, Москва 1870, s. 26–27. Por. И.В. Курукин, *Платон Зубов – «министр всех частей правления»: фаворитизм на исходе XVIII столетия*, „Quaestio Rossica” (2015), № 3, s. 200–226.

⁴⁵ M.N. Kreczetnikow do P.A. Zubowa, przy rzece Bug, 16/27 VII 1792, SIRIO, t. 47, s. 424 (nr 89); zob. też: M.N. Kreczetnikow do P.A. Zubowa, Bielsk, 9/20 VIII 1792, *ibidem*, s. 447–448 (nr 106).

⁴⁶ Katarzyna II do M.N. Kreczetnikowa, Sankt-Petersburg, 29 VIII / 9 IX 1792, *ibidem*, s. 450–451 (nr 110).

⁴⁷ J. Dembowski do I. Potockiego, Warszawa, 6 X 1792, w: *Tajna korespondencja...*, s. 69. W grudniu 1792 r. Kreczetnikow otrzymał przeniesienie służbowe; miał kierować korpusami wojsk rosyjskich w Koronie Polskiej i województwie brzeskim. Korpusami na innych terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego zaczął dowodzić O.A. Igelstrom. Mimo to echo starego konfliktu z Kossakowskim całkiem nie przebrzmiało. Świadectwem tego jest list Stanisława Augusta złożony z powodu śmierci Kreczetnikowa w maju 1793: „Śmierć niespodziewana Kreczetnikowa mam za nowe nieszczęście, bo to był człowiek dobry, będzie go mocno żałował i Siewers, i kto wie, czy to jemu choroby nie pomnoży. Jedni chyba Kossakowscy cieszyć się będą ze śmierci Kreczetnikowa, bo on ich nie lubił. Azali przecie Igelstrom nie da się omamić Kossakowskiemu hetmanowi, który, jak mnie tu powiadają, na to do Warszawy pojechał, aby się przed Igelstromem oczyścić, czyli wyexkurować z oskarżeń Kreczetnikowa, na rozeznanie Igelstroma zdanych”, Stanisław August do A. Dzieduszyckiego, Białystok, 25 V 1793, AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 7, k. 583–584.

tylko zawierają nowe informacje na temat dziejów konfederacji targowickiej i rosyjskiej interwencji militarnej 1792 r., wskazują także na istotną rozbieżność treści między opublikowanymi w SIRIO raportami Kreczetnikowa a jego korespondencją do szefa Kolegium Wojskowego.

Targowica Confederation of 1792 in the Light of Official Correspondence of Russian General Mikhail Krechetnikov

Abstract

The author analyses the official correspondence of the commander of the Russian army Mikhail N. Krechetnikov, revealing completely different accounts and opinions of the events of the 1792 war and the creation of pro-Russian confederations in the Grand Duchy of Lithuania. One part of Krechetnikov's letters to Empress Catherine II and her favourite Platon A. Zubov is widely known; it was published as early as the nineteenth century, and when there was no access to Russian archives, it often served as a basis for researchers' theses and establishments of facts. In this part of his letters, Krechetnikov described in detail the victories of Russian troops and their political consequences in the form of the creation of local confederations, while refraining from comments that could even partially overshadow the success in the eyes of the empress. His other, much more personal and real opinions about the events of 1792, are to be found in Krechetnikov's letters to the head of the Military College in the person of Nikolai I. Saltykov, which have not been published.

One of the main subjects of this correspondence was the sharp conflict between Krechetnikov and Szymon Kossakowski, one of the members of the confederation of Targowica and Zubov's protégé. It is this part of the letters that remains unknown even to specialists, while it contains in the most objective Kreczetnikov's presentation of military and political events of 1792, with a description of numerous problems of the Russian army, their fears of uprising at the back of their troops and difficulties in creating local confederations. After comparing the content of Krechetnikov's correspondence to various recipients, we can clearly see that the reports sent to Empress Catherine II by military commanders did not provide a real picture of the situation; only after analysing other archival materials (in this case correspondence with Saltykov), we can learn the real situation. Most importantly, this image shows in a completely different light the scene of the struggle in the war of 1792 and its assessment from the perspective of its main actors, Russian commanders.

Тарговицкая конфедерация в 1792 г. в свете служебной переписки российского генерала Михаила Кречетникова

Аннотация

Автор анализирует содержание служебной переписки генерал-аншефа российских войск М.Н. Кречетникова, с указанием противоречивого отражения в ней военных событий 1792 г. и создания пророссийских конфедераций в Великом Княжестве Литовском. Одна часть писем М.Н. Кречетникова, Екатерине II и её фавориту П.А. Зубову, – широко известна, поскольку была опубликована в XIX веке и в ситуации отсутствия

доступа к российским архивам часто служила исследователям основой для выводов и предположений. В этой части своих донесений М.Н. Кречетников подробно описывал победы российского оружия и их политические последствия, в виде образования местных конфедераций, воздерживаясь при этом от добавления информации, которая могла бы даже частично затмить успех в глазах императрицы. Иную, гораздо более личную и объективную, оценку со стороны М.Н. Кречетникова события 1792 г. получили в его неопубликованных письмах к руководителю Военной коллегии России Н.И. Салтыкову. Один из центральных сюжетов их переписки – острый конфликт М.Н. Кречетникова с Ш. Коссаковским, представителем конфедерации, выступающим в роли протеза П.А. Зубова.

Хотя данная группа источников остается неизвестной даже специалистам, именно она содержит наиболее объективное изложение М.Н. Кречетниковым военно-политических событий 1792 г., с констатацией многочисленных проблем российской армии, наличия у российских офицеров опасений восстания в тылу своих войск, описания ими трудностей создания локальных конфедераций. Таким образом, сравнение содержания разных групп служебной переписки М.Н. Кречетникова показывает, что отправляемые Екатерине II российскими военачальниками рапорты не отражали истинный характер дел; только после знакомства с другими источниками (в данном случае, с корреспонденцией Н.И. Салтыкова) мы можем увидеть реальную картину событий. Самое главное, что эта картина в совершенно ином свете показывает сцену войны 1792 года и оценку происходящих на ней событий с точки зрения главных действующих лиц, руководителей российской армии.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Popielów, sygn. 7
Biblioteka Jagiellońska, rkps 955

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. 79, оп. 6, д. 1525
Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. 1901, воп. 1, спр. 1, спр. 2
Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 7, оп 1, д. 2791; ф. 12, оп. 1, д. 218
Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ф. 41, оп. 1/199, д. 167, д. 173, д. 174; ф. 52, оп. 2, д. 7

Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.

Rok nadziei i rok klęski 1791–1792. Z korespondencji Stanisława Augusta z posłem Polskim w Petersburgu Augustynem Deboli, wybrał i oprac. J. Łojek, Warszawa 1964.

Tajna korespondencja z Warszawy 1792–1794 do Ignacego Potockiego. Jan Dembowski i inni, oprac. M. Rymyszyna, A. Zahorski, Warszawa 1961.

Дела Польши 1792 года (Из бумаг М.В. Каховского, М.Н. Кречетникова и других), Сборник императорского русского исторического общества, т. 47, Санкт-Петербург 1885, s. 240–483.

- Дневные записки о движении и действиях войск русских в Великом княжестве Литовском и Польше в 1792 году, находившихся под начальством генерал-аншефа Михаила Никитича Кречетникова, „Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете” (Москва 1863), кн. 4, с. 21–104.
- Екатерина II и Г.А. Потемкин. Личная переписка 1769–1791, подготовил В.С. Лопатин, Москва 1997.
- Письма князя Александра Андреевича Безбородки к графу Семену Романовичу Воронцову, Сборник императорского русского исторического общества, т. 26, Санкт-Петербург 1879, с. 395–443.

Opracowania

- Dolinskas V., *Simonas Kosakovskis: politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794*, Vilnius 2003.
- Lord R.H., *Drugi rozbiór Polski*, tłum. A. Jaraczewski, Warszawa 1973.
- Maksimowicz K., *Oświeceniowy rebus polityczny. O ukrytych w akrostychach nazwiskach wodzów targowickich*, „Napis” 2011, seria 17, s. 111–121.
- Rolnik D., *Michał Zaleski – moralne dylematy targowiczana. O postawie politycznej marszałka konfederacji targowickiej województwa brzesko-litewskiego w latach 1788–1793*, „Wieki Stare i Nowe” 3 (2003), s. 90–108.
- Rolnik D., *O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej w 1792 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 1 (2004), s. 73–96.
- Rolnik D., *Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792–1793*, w: *W podróży przez wiek osiemnasty. Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 317–336.
- Šmigelskytė-Stukienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius 2003.
- Smoleński W., *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903.
- Walicki A., *Stanisław Moniuszko*, Warszawa 1873.
- Wolański A., *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa 1996.
- Аніпяркоў В.В., *Гандаль правянтам і фуражом у 1792–1793 гг. у кантэксце адносін паміж шляхтай Вялікага Княства Літоўскага і войскамі Расійскай імперыі*, w: *Гісторыя гандлю на тэрыторыі Беларусі*, уклад. А.А. Скеп’ян, Мінск 2016, с. 201–211.
- Анішчанка Я., *Ваеннае забеспячэнне Расіяй другога падзелу Рэчы Паспалітай*, „Беларускі гістарычны агляд” 15 (2008), с. 365–374.
- Иловайский Д.И., *Гродненский сейм 1793 г. Последний сейм Речи Посполитой*, Москва 1870.
- Карпеев И., *Документы личных фондов Российского государственного военно-исторического архива по истории российско-польской войны 1792 г. на территории Великого княжества Литовского*, w: *Мірскі замак у кантэксце падзелаў Рэчы Паспалітай і вайны 1812 г.*, ред. В.М. Папко, Мінск 2013, с. 7–13, http://mirzamak.by/admin-panel/vendor/kcfinder/upload/files/Publications/vojna_1812/1_karpeev_dokumenty.pdf (доступ: 6.09.2019).
- Курукин И.В., *Платон Зубов – «министр всех частей правления»: фаворитизм на исходе XVIII столетия*, „Quaestio Rossica” 2015, № 3, с. 200–226.

Никитин М.Г., *К вопросу о добровольном присоединении белорусской шляхты к Тарговицкой конфедерации*, „Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта” (1995), Серыя 3, № 1, s. 15–19.

Стегний П.В., *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772, 1793, 1795*, Москва 2002.

Vadzim Anipiarkou, dr., pracownik naukowy Wydziału Źródłoznawstwa i Archeografii IH NAN Białorusi, zajmuje się głównie historią Wielkiego Księstwa Litewskiego drugiej połowy XVIII w., ze szczególnym uwzględnieniem konfederacji targowickiej (anipiarkou@tut.by).

Vadzim Anipiarkou, PhD, researcher at the Department of Source Studies and Archeography in the Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, specialising in the history of the Grand Duchy of Lithuania of the second half of the 18th century, with particular emphasis on the Targowica Confederation (anipiarkou@tut.by).